

Czasy upadku i odbudowy

1655-1763

Katastrofa „Potopu” (1655-1660)

- Straty porównywalne ze stratami po II wojnie światowej. Straty demograficzne 35-70 procent w zależności od regionu.
- Upadek gospodarczy większych miast i kompletna ruina miast mniejszych. Spalenie części Warszawy przez wojska Wittenberga. Utrata 1/3 ludności
- Zorganizowany rabunek dóbr kultury (biblioteki, relikwie z relikwiarzami, nawet ozdobne sklepienia).
- Zniszczenie wielu rezydencji, i świątyń (jak wyglądały – wiemy tylko z dawnych rycin).
- Zaostrzenie polityki państwowej wobec innowierców (wygnanie arian, kara śmierci za odstępstwo od katolicyzmu)
- Przygasanie życia intelektualnego, obniżenie się poziomu wykształcenia – szlachcic zamiast się kształcić, spędzał czas na polu bitwy.
- Strata terytorialna Rzeczypospolitej: usamodzielnienie się Prus Książęcych.
- Demoralizacja magnaterii i szlachty jako klasy politycznej (Kapitulacja pod Ujściem, układ kiejdański, przysięga szlachty na wierność Karolowi X Gustawowi pod Sandomierzem)

Rzeczpospolita – plac budowy

- 1690 – 1750 okres najbardziej intensywnej odbudowy założeń rezydencjonalnych i sakralnych. Zwykle w różnych odmianach stylu barokowego.
- Niektóre założenia tworzone na nowo .
- Klasztor bernardynów w Świeciu nad Wisłą (1690).
- Pałac Branickich w Białymstoku (1691), czyli podlaski Wersal.
- Kościół św. Franciszka Ksawerego w Grudziądzu (1715)
- Rozbudowa sanktuarium maryjnego w Świętej Lipce - Bazyliki Nawiedzenia NMP (1688-1730).
- Oczekiwania inwestorów: trwałość i wygoda. Estetyka była z początku dodatkiem.

Najbardziej nielubiany polski król

Michał Korybut Wiśniowiecki (1640-1673)

- Michał Tomasz , syn wojewody ruskiego Jeremiego Wiśniowieckiego.
- Dzielny towarzysz emigranckiej niedoli Jana Kazimierza (był wobec niego lojalny do końca jego panowania), protegowany Ludwiki Marii.
- Kształcił się w Nysie i Pradze.
- Poliglota (mówił także po tatarsku i turecku)
- Wybrany przez szlachtę jako król-Piast (1669), cieszył się prawdziwą sympatią szlachty (zyskał prawie 12 tys. głosów), od początku zwalczany przez magnatów (zerwano także jego sejm koronacyjny).
- Za jego panowania Rzeczpospolita staje się areną walk politycznych pomiędzy stronnictwem regalistów i malkontentów, a jednocześnie zagrożona najazdem tureckim. Wytrwale zwalczał go Jan Sobieski. Walka stronnictw wiązała królowi ręce.
- Bardzo trudno ocenić jego panowanie – panował zbyt krótko.

Jan Sobieski (1629-1696)

- Magnat załedwie w trzecim pokoleniu.
- Wybrany jako władca czasu wojny (1674), koronowany dopiero po dwóch latach od wyboru.
- Jeden z najlepiej wykształconych polskich władców – król-bibliofil, jego osobista biblioteka liczyła 7000 tomów.
- Znakomity epistolograf i mówca.
- Jako król dzielił życie pomiędzy wojnę i politykę – z przewagą wojny.
- Miał opinię bardzo pazerneho na pieniądz, ale nigdy nie był skąpy. Mecenaz sztuki, np. jeszcze w czasach hetmańskich sfinansował np. przebudowę kościoła w Piasecznie koło Gniewa. Inwestor gdańskiej Kaplicy Królewskiej i rezydencji wilanowskiej.
- Hojnie dotował badania astronomiczne Jana Heweliusza.

Pokrólewskie dzieje rodu Sobieskich (1)

- Jakub Ludwik Sobieski (1667-1740) – pretendent do tronu polskiego, mołdawskiego, pruskiego i węgierskiego, uczestnik odsieczy wiedeńskiej, książę oławski; w swoim czasie ubiegał się o rękę najbogatszej kobiety w Polsce – Karoliny Radziwiłłówny (zaręczyła się z nim, potem potajemnie za palatyna reńskiego, Karola III Filipa Wittelsbacha); procesował się z matką o spadek po ojcu; na rozkaz Augusta II porwany ze Śląska; do Saksonii, pod koniec życia pojednany ze swoimi saskimi kontrkadydatami do korony zajął się pomnażaniem majątku (11 miast; 140 wsi); ojciec pięciu córek zwanych „królewnisiami”.
- Aleksander Benedykt Sobieski (1677 -1714) – nie przyjął propozycji kandydowania na tron polski; pod koniec życia, w Rzymie, zaangażowany w życie artystyczne, członek Akademii Arkadyjskiej, entuzjasta teatru, muzykę do jego przedstawień tworzył sam Domenico Scarlatti.
- Konstanty Władysław Sobieski (1680 – 1726) – przejmował w imieniu Rzeczypospolitej twierdzę Kamieniec Podolski, potem stronnik Leszczyńskiego, w latach 1704-1706, wraz z bratem porwany do Saksonii przebywał w twierdzy Koenigstein i uwolniony na mocy pokoju w Altrandsteaed. Do historii przeszedł także jego romans z byłą kochanką Augusta II tytularną księżną cieszyńską, Urszulą Katarzyną Bokum (Lubomirską) i rzymską pięknoscią, niezbyt surowych obyczajów, niejaką Tollą.

Pokrólewskie dzieje rodu Sobieskich (2)

- Teresa Kunegunda Sobieska (1676-1730) – jedyna córka Sobieskich, która dożyła wieku dorosłego; jedyne dziecko królewskiej pary, które zasiadło na tronie; księżna elektorowa bawarska; żona Maksymiliana II Bawarskiego; regentka Bawarii; matka Karola VII – cesarza rzymskoniemieckiego; zmuszona do emigracji (1704-1715), mieszkała w Wencji; powróciła tam po śmierci męża (1726).
- Maria Karolina Sobieska zw. Charlottą (1697 -1740) wnuczka Jana III, córka Jakuba Ludwika Sobieskiego. Słynna w swoim czasie z płomiennego romansu z Michałem Kazimierzem Radziwiłłem zw. Rybeńką i ze starannego pomnażania rodowego majątku, który zapisała w testamencie ukochanemu; natomiast rodzinny księgozbiór oddała braciom Załuskim.
- Po matce praprawnikiem Jana III był Fryderyk August I Sprawiedliwy, książę warszawski i niekoronowany król polski.

Tylman z Gameren (1632-1706)

- Spolonizowany Niderlandczyk.
- Do Polski trafił jako niezwykle doświadczony architekt, zaznajomiony z całością dorobku architektury europejskiej swojej epoki.
- Nadworny architekt króla Michała Wiśniowieckiego; cieszył się zainteresowaniem magnaterii.
- Ulubiony styl: barok klasycyzujący – monumentalny z cechami dekoracyjności, ale mniej dynamiczny niż barok rzymski, stabilny i symetryczny.
- Najznakomitsze realizacje: Pałac Krasińskich i kościół Sakramentek w Warszawie, Kaplica Królewska w Gdańsku.

Pałac wilanowski (1681- 1696)

- Dwór szlachecki z alkierzami przekształcony dla Sobieskich w pałac przez Augustyna Wincentego Locciego.
- Typ rezydencji *entre cour et jardin* – wpływ baroku francuskiego.
- Skrzydła boczne dobudowano już w XVIII stuleciu.
- Bogaty wystrój malarski (Jerzy Eleuter-Siemiginowski) i sztukatorski.
- Ostatni właściciel: Adam Branicki.
- Miejsce urodzenia Beaty Tyszkiewicz (1938).

Kaplica Królewska (1678-1681)

- Ufundowana jako tymczasowa świątynia katolicka ze środków prymasa Olszowskiego i Jana Sobieskiego.
- Koncepcja architektoniczna: Tylman z Gameren; wykonanie: Bartel Ranisch, naczelnny budowniczy miasta Gdańska (budował także kościół św. Ignacego w Gdańsku-Starych Szkotach).
- Wystrój wnętrza: Andreas Schlüter.

Jan Heweliusz (1611-1687)

- Patrycjusz gdański, browarnik, znany jako astronom. Jeden z wynalazców peryskopu.
- Bardzo zamożny, ale na badania naukowe otrzymywał środki od Jana Kazimierza, Jana III i Ludwika XIV.
- Powołany na kierownika królewskiego obserwatorium astronomicznego w Paryżu, powołania nie przyjął.
- Obserwator księżyca (dzieło: „Selenographia”), kometami, gwiazdozbiorami (konstelacja zw. Tarcza Sobieskiego), odkrywca sześciu gwiazdozbiorów – jego odkrycia gwiazdozbiorów są uznawane także dzisiaj przez Międzynarodową Unię Astronomiczną.

Wojciech Bobowski (1610-1675), Ali Ufiki Bej

- Polak w służbie tureckiej na dworze Sułtana Mehmeda IV, dyplomata.
- Poliglota – znał 15 języków. Przełożył na turecki „Nowy Testament”.
- Uważany przez swoich współczesnych za jednego z najważniejszych znawców kultury tureckiej.
- Organista, zaadaptował do stylu muzyki tureckiej kompozycje psalmów, przetłumaczył również ich teksty. Stworzył zapisy nutowe muzyki tureckiej.
- Autor miniatur przedstawiających życie dworu sułtańskiego i wojsko.

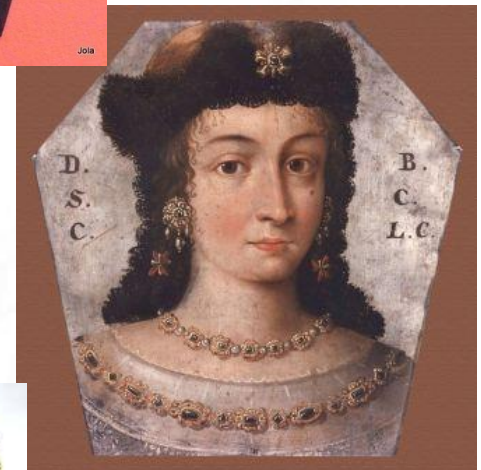
Portret sarmacki

- Służył upamiętnieniu i podkreśleniu znaczenia przedstawiciela rodu szlacheckiego lub magnackiego (galerie przodków)
- Zastępował fotografię – stąd cechował go daleko idący realizm oraz wyraźny podział na plany.
- Model przedstawiany w reprezentacyjnym stroju, przy szabli, z dłonią opartą o stół, mógł dzierżyć atrybut władzy (np. buławę). W tle umieszczano pisaną informację o modelu lub jego herb.
- Często dzieła anonimowe.

Portret trumienny

- Przepych sarmackich pogrzebów.
(do 30 duchownych/ 200-300 żałobników)
- Portret trumienny – część bogato zdobionego katafalku zw. *castrum doloris*.
- Malowany na blasze, zwykle cynowej, farbą olejną, w sposób b. realistyczny.
- Mocowany na krótszym boku trumny od strony głowy.
- Tradycja żywa do schyłku XVIII w.

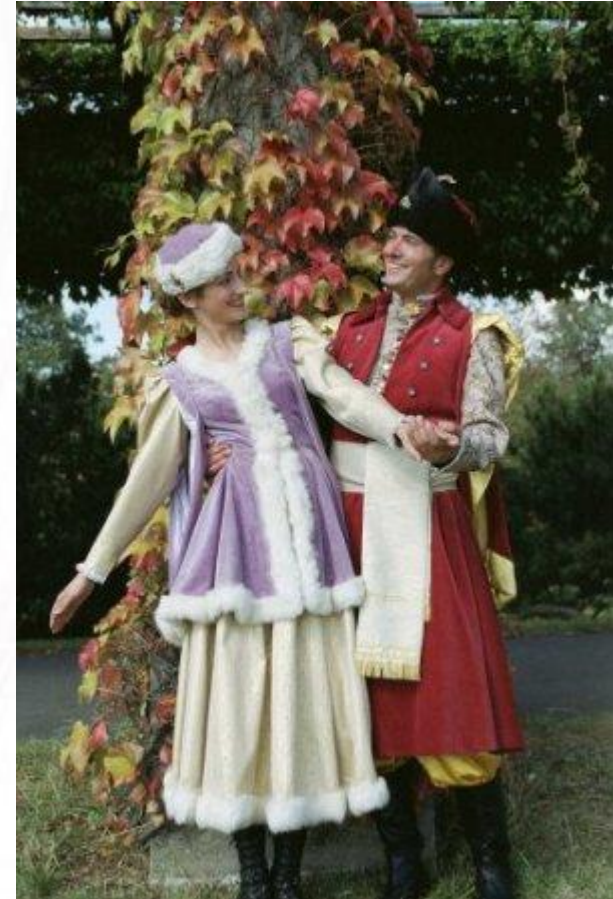

Groby serc - mogiły duszy

- Serce wydobywano z ciała w procesie jego balsamowania. Pochówek serca był znakiem przywiązania zmarłego do określonego miejsca. Tradycję tę w Polsce zapoczątkował pochówek serca Jagiełły (klasztor franciszkanów w Gródku Jagiellońskim); w Toruniu pochowano serce Jana Olbrachta; urnę z sercem Zygmunta Augusta przechowywano w Knyszynie. Z upodobaniem praktykowały go dynastie francuskie i Habsburgowie. Największym cmentarzem serc jest w Polsce Warszawa.
- Kościół jezuitów: serca Wazów – królowych Konstancji, Cecylii Renaty;
- Klasztor sióstr wizytek – serce Marii Ludwiki Gonzagi
- Kościół kamedułów na Bielanach: serca Michała Korybuta Wiśniowieckiego i jego matki Gryzeldy z Zamoyskich.
- Kościół kapucynów: serca Jana III i Marii Kazimiery; tu także pochowano wnętrzności Augusta II.
- Pogrzeb najśłynniejszego polskiego serca – serca Chopina miał miejsce dopiero w 1880; przedtem przez pięć lat parafia św. Krzyża nie chciała przyjąć go nawet na przechowanie; ze względów obyczajowo-moralnych – złe prowadzenie się Chopina, związek z George Sand.
- W Warszawie znajduje się także urna z sercem Kościuszki.
- W wieku XX – pogrzeb serca J. Piłsudskiego (1936)

Strój polski

- Ukształtowany pod wpływem sąsiedztwa z Bliskim Wschodem i Węgry.
- Strój męski: koszula (zwykle nie było jej widać), w pomieszczeniu – kaftan zw. żupanem; strojem reprezentacyjnym był kontusz z rozciętymi rękawami, czyli wylotami, do kontusza i żupana noszono długi pas w XVIII w. zwany słuckim. Stroju dopełniała czapka z futerkiem i buty z cholewami (baczmagi) oraz karabela (szabla typu wschodniego, raczej ozdobna niż bojowa).
- Strój kobiecy - suknia z kontusikiem, aksamitny kołpaczek, safianowe trzewiczki.
- Na strojach szlacheckich wzorowali się mieszczanie.

Muzyka baroku w Polsce (1)

- Czerpanie wzorców z Włoch: emocjonalność muzyki, jej ozdobność i wielogłosowość; główne instrumenty: smyczkowe; kontrapunkt, kompozycje na kilka instrumentów; ulubione formy: sonata, koncert, motet. Na początku: monumentalizm, na końcu epoki: elegancja i finezja. Muzyka organowa.
- Opera władysławowska.
- ok. 1680-1700 pierwsza polska opera: anonimowa „Heca albo polowanie na zając” – pojawia się tam melodia, do której Stefan Witwicki w XIX w. dopisze słowa „Pije Kuba do Jakuba...”
- Tabulatury – zbiory utworów organowych – największa: pelplińska 1620-1680.
- Organy: Frombork (1683, Daniel Nitrowski), Pelplin (1693, Jan Jerzy Wulff), Oliwa (1761, Johann Wilhelm Wulff, organy wielkie)
- Obcokrajowcy działający w Polsce: Tarquinio Merula (1595-1665), organista; Marco Scacchi (1602-1685), Johann Adolph Hasse (1699-1785).

Muzyka baroku w Polsce (2)

- Bartłomiej Pękiel (zm. 1670) – kapelmistrz dworu Władysława IV, potem – katedry wawelskiej. Komponował msze, motety. Autor pierwszego polskiego oratorium.
- Adam Jarzębski (zm. 1649) – architekt, poeta, kompozytor i skrzypek, w pierw w kapeli elektora brandenburskiego, potem w kapeli Zygmunta III. Wykształcony we Włoszech. Pozostawił po sobie głównie dzieła kameralne (canzony), ale był pierwszym w Polsce kompozytorem koncertów.
- Grzegorz Gerwazy Gorczycki (1665-1734) – członek zakonu Księży Misjonarzy, kapelmistrz katedry wawelskiej, twórca muzyki religijnej – zwykle wokalne: motety, msze, kantaty. M.in. utwór żałobny na śmierć Augusta II.
- Stanisław Sylwester Sarzyński (1650-1713 w.) – cysters, związany z kapelą prymasowską w Łowiczu, autor pierwszej polskiej pastorałki.
- Polska XVII w. kocha taniec i balet – nieobcy królowej Cecylii Renacie, ale szczególnie popierany przez Sobieskich (Jan, Marysieńka, Teresa Kunegunda, Jakub).

Polonez

- Taniec pierwotnie ludowy, znany jako chodzony, chmielowy, pieszy. Potem popularny na dworach magnackich. Formy poloneza mają także niektóre kolędy: „W żłobie leży”, „Dzisiaj w Betlejem”
- Taniec korowodowy, ceremonialny, parada szlachty przed królem.
- Muzycznie: uroczysta, dwuczęściowa pieśń w metrum 3/4.
- Elementy poloneza znalazły się w suitach barokowych, pierwszym europejskim kompozytorem imitującym tę formę był Jan Sebastian Bach, ale spopularyzował ją Fryderyk Chopin. Norwid nazwał go „tańcem mistycznym”.

Jerzy Sebastian Lubomirski (1616-1667) – kontrowersyjny polityk

- Marszałek wielki koronny. Pisarz i tłumacz. Jako jeden z niewielu polskich magnatów odmówił złożenia hołdu Karolowi Gustawowi.
- Wytrawny negocjator, bitny żołnierz, znakomity gospodarz swoich dóbr.
- Zwycięstwa nad Szwedami i – najświetniejsze – nad Rosjanami i Kozakami pod Cudnowem (1660)
- obrońca szlachty, mieszczan i Żydów – tym ostatnim pozwalał w swoich dobrach nabywać ziemię oraz budować domy pod warunkiem płacenia podatków.
- Zwolennik „złotej wolności”, niechętny wzmocnieniu władzy monarszej.
- Rokosz przeciwko Janowi Kazimierzowi na tle planów elekcji *vivente rege* (1665-1666), rzeź wojsk królewskich w bitwie pod Mątwami.
- Zmarł na wygnaniu.
- Lubomirscy – najhojniejszy ród magnacki – XVI-XX w. – 100 fundacji.

Łańcut – zamek Lubomirskich i Potockich

- Przebudowa dokonana przez Macieja Trapolę (ukończona 1641), inwestor: Stanisław Lubomirski; kiedyś znakomicie ufortyfikowany – nie zdobyty ani przez Szwedów (1655) ani przez wojska węgierskie Jerzego II Rakoczego (1657).
- W XIX w. prawem spadku przeszedł w ręce Potockich.
- Nie naruszony przez żadną z wojen.
- Jedna z najwspanialszych kolekcji sztuki. Zachowana częściowo.

Nieborów

- Projekt Tylmana z Gameren (ok. 1690) zlecony przez prymasa Michała Stefana Radziejowskiego, który bywał w nim jednak tylko okazjonalnie.
- Do 1774 często zmieniał właścicieli, aż trafił w ręce Michała Hieronima Radziwiłła, kolekcjonera dzieł sztuki; kolekcja radziwiłłowska do 1944 była systematycznie pomnażana.
- Otoczony ogrodem i przebudowywany w stylu najpierw rokokowym, potem klasycystycznym (Szymon Bogumił Zug).
- Naturalna scenografia dla wielu polskich filmów i seriali (m.in. „Popioły”, „Dzieje grzechu”, „Kariera Nikodema Dyzmy”

Pierwsza polska gazeta

- 1661 – ukazuje się „Mercuriusz Polski”
- Finansowo wspierany przez królową Ludwikę Marię i poetę Łukasza Opalińskiego.
- Wydawany w Krakowie, później w Warszawie przez około pół roku.
- Ukazywał się 1-2 razy w tygodniu w nakładzie 100-200 egzemplarzy.
- Redagowali go i drukowali Hieronim Pinocci (kupiec, dziennikarz); Jan Aleksander Gorczyn (drukarz, sztycharz i kompozytor)
- Treść: wiadomości polityczne z kraju i z zagranicy.
- Pierwszym polskim dziennikiem ukazującym się regularnie była „Gazeta Warszawska” (1773-1793).

Nurty w literaturze polskiego baroku

- metafizyczny
- dworski
- ziemiański

Jan Andrzej Morsztyn (1625-1696) / nurt dworski

- Poeta, dyplomata, tłumacz, dworzanin Jana Kazimierza.
- Sygnatariusz pokoju oliwskiego.
- Spiskował przeciwko Janowi III, oskarżony w zradę stanu, po wykryciu spisku zbiegł do Francji i został poddanym Ludwika XIV.
- Pradziad Stanisława Augusta.
- Reprezentant tzw. poezji dworskiej, bardzo kunsztownej, korzystającej ze wzorów europejskich, mistrz konceptu, marinista.
- Autor dwóch tomów poezji: „Lutnia” , „Kanikuła albo Psia gwiazda”. Główny temat: miłość.
- Za życia prawie nie drukowany.

Jan Andrzej Morsztyn, *Cuda miłości*

Przebóg! Jak żyję, serca już nie mając?
Nie żyjąc, jako ogień w sobie czuję?
Jeśli tym ogniem sam się w sobie psuję,
Czemuż go pieścisz, tak się w nim kochając?

Jak w płaczu żyję, wśród ognia pałając?
Czemu wysuszyć ogniem nie próbuję
Płaczu? Czemu tak z ogniem postępuję,
Że go nie gaszę, w płaczu opływając?

Ponieważ wszystkie w oczach u dziewczyny
Pociechy, czemuż muszę od nich stronić?
Czemuż zaś na te narażam się oczy?

Cuda te czyni miłość, jej to czyni,
Którym kto by chciał rozumem się bronić,
Tym prędzej w sidło z rozumem swym wskoczy.

Wacław Potocki (1625 – 1696)/ nurt ziemiański

- Pochodził z rodziny ariańskiej, od 17. roku życia brał udział w wojnach (walczył pod Beresteczkiem), potem lokalny polityk i ziemianin.
- Przymuszony do konwersji na katolicyzm, ofiara żołnierskich gwałtów, uczestnik procesów i sporów sąsiedzkich; wzięty pod opiekę dopiero przez Jana III.
- Zawzięty antyklerykał
- Autor epopei „Wojna chocimska”, powieści wierszem „Argenida”, oraz zbioru fraszek „Ogród nieplewiony” (1300 utworów) – większość odkryto dopiero w XIX w.

Wacław Potocki, *Zbytki polskie* (fragment)

O czymże *Polska* myśli i we dnie i w nocy?
Żeby sześć zaprzęgano koni do karocy;
Żeby srebrem pacholek od głowy do stopy,
Sługi odziać koralem, burkatelą stropy;
Żeby na paniej perły albo diamenty
A po służbach złociste świeciły się sprzęty;
Żeby pyszne aksamit puszyły sobole;
Żeby im grały trąby, skrzypce i wiole;
Żeby po stołach w cukrze piramidy stały
I winem z suchych groznów wspienione kryształły.
Już ci niewiasty złotem trzewiki niestoty,
Mężowie nim wszeteczne wyszywają boty.
Już perły, już kanaki noszą przy kontuszach;
Poczekawszy będą je nosili na uszach.
Żeby w drodze karety, w domu drzwi barwiani
Strzegli z zapalonymi lontami dragani.
O tym szlachta, panowie, o tym myślą księża,
Choć się co rok w granicach swych ojczyzna zwęża.
Choć na borg umierają żołnierze niepłatni,
Choć na oczy widzą jej period ostatni.
Że te wszystkie ich pompy, wszystkie ich splendece
Pogasną, jako w wodzie utopione świece.

Niecnoty w stolicy – anonim /1/

Pieśń

*Wybrało się siedm grzechów na sejm do Warszawy,
Szumno, świetne wjechali, mając pilne sprawy.
Pycha w rynku stanęła, Łakomstwo w ulicach,
Gniew z Zazdrością u kupców, Obżarstwo w piwnicach.*

*Nieczystość też przy murach z Lenistwem została,
Bo się im tam gospoda w rynku nie dostała.
Za nimi też Pięć Zmysłów, mając dziwne stroje,
Przed którymi jachało pacholątek troje.*

*Jednego zwano I-nań, a drugiego Cudzy,
Trzeci Zapamiętały; jachali też drudzy, marszałkowi sładzy.
Widzenie wprzód z Słyszeniem, z Powonieniem kroczy,
Nierządne Dotykanie z Ukuszeniem boczy.*

Niecnoty w stolicy – anonim /2/

*Zatem też i piechota, gdzie cudzołożnicy,
Zabijacy, złodzieje, tam do szubienicy
Stanąwszy, a ci drudzy przedmieście okryli,
Z przekupkami tak mężnie i potężnie pili,*

*Że jeszcze i dotychczas chodzą po Warszawie,
Wszyscy, będący chętni, przyjmują łaskawie.
Których, nie wiem, kto starszy kazał podejmować,
Goście radzi, jak widzę, będą tu sejmować.*

(„Pieśni tańce i padwany”, ok 1655).

Wespazjan Kochowski (1633-1700)/ nurt ziemiański

- Poeta i historyk z Małopolski. Przez dziesięć lat brał udział w wojnach z Kozakami i Szwedami (ranny pod Gnieznem).
- Polityk szlachecki i urzędnik państwowy (podżupnik wielicki).
- Debiutował jako poeta religijny.
- 1674 opublikował swoje najobszerniejsze dzieło – „Niepróżnujące próżnowanie” (kilkaset utworów o tematyce ziemiańskiej, obyczajowej, politycznej i religijnej).
- Opisał dzieje panowania Jana Kazimierza i Michała Korybuta Wiśniowieckiego – bardzo dobrze udokumentowane.
- Jan III zabrał go jako historyka pod Wiedeń.

Wespazjan Kochowski

- Najważniejsze dzieło: „Psalmodia Polska” – parafraza „Księgi psalmów”, gdzie po raz pierwszy pojawia się motyw Polski jako państwa o szczególnym znaczeniu, któremu powierzono obronę chrześcijaństwa i Sobieskiego jako obrońcy wiary.
- zwolennik szlacheckiej „złotej wolności”, ale i krytyk swoich współczesnych:

*Barziej dbamy o włości, a niż o wolności;
Słobody, nie swobody głowę nam mozolą,
Niż złotą wolność, barziej samo złoto wolą.*

Stanisław Herakliusz Lubomirski (1642-1702)/ nurt dworski

- Marszałek wielki koronny.
- „Mądry marszałek”/ „Salomon polski” – poeta tzw. baroku dworskiego i publicysta.
- Tworzył w dwóch językach – po polsku i łacinie.
- Autor m.in. poematu biblijnego „Tobiasz wyzwolony”, parafrazy „Księgi Koheleta” – „Ecclesiastes”, komedii „Ermida albo królewna pasterska”.
- Kandydat na króla Węgier (odmówił przyjęcia korony).
- Polityczny przeciwnik Jana III.
- Inwestor tzw. Łazienki w posiadłości ujazdowskiej.
- Mecenas sztuki.

Jan Chryzostom Pasek (1636-1701)

- Mazowszanin. Podkomendny Stefana Czarnieckiego, uczestnik wyprawy duńskiej. Potem – świadek życia politycznego Rzeczypospolitej po „Potopie”.
- Ziemianin pomnażający majątek – otrzymany w żoninym posagu i wygospodarowany.
- Procesował się i dla rozrywki (ok. 1690) spisywał pamiętniki.
- Rękopis zachował się w stanie niekompletnym, obejmują lata 1655-1688.
- Pamiętniki stanowią świadectwo wojen (Pasek – żołnierz-samochwała), życia ziemianina oraz umysłowości szlacheckiej (nie zawsze lotnej).
- Są zarazem jednym z obszerniejszych przykładów prozy staropolskiej – pisane stylem makaronicznym.
- Ukazały się drukiem dopiero w r. 1836 i od razu stały się wydarzeniem literackim (inspiracje dla: Słowackiego, Sienkiewicza, a nawet Gombrowicza).

Michał Antoni Hacki (1630-1703)

- Syn chojnickiego mieszczanina (Hacke); od 1648 w zakonie cystersów.
- Początkowo na służbie u królowej Krystyny Szwedzkiej (forsował jej kandydaturę na tron polski), potem – tajny sekretarz Jana III. Brał udział w wyprawie wiedeńskiej.
- Znany z działalności dyplomatycznej i kryptologicznej, ojciec polskich służb specjalnych (specjalność: przechwytywanie i kopiowanie poczty dyplomatycznej, zwłaszcza brandenburskiej i francuskiej).
- Od końca 1683 – opat oliwski, niezwykle hojny fundator i inwestor – w samej katedrze oliwskiej ufundował małe organy, portal, ale przede wszystkim – ołtarz główny (ok. 1688).

August II Mocny (1670-1733)

- Korona na kredyt u żydowskich bankierów (1697) – wybrany głosami mniejszości, ale przy poparciu Brandenburgii, Austrii i Rosji (Piotr I).
- Początek panowania: destabilizacja polityczna, III wojna północna, wojna domowa na Litwie.
- Fundator Orderu Orła Białego.
- Twórca warszawskiej Osi Saskiej z Pałacem Saskim i Pałacem Błękitnym/ później Zamoyskich (prezent dla córki Anny Orzelskiej) oraz z Ogrodem Saskim, pierwszym publicznym parkiem stolicy.
- Dbał o bezpieczeństwo w Warszawie, wspierał marszałka Franciszka Bielińskiego w zwalczaniu przestępczości.
- Do historii przeszedł jego tryb życia i liczne romanse; ale oficjalnych kochanek miał ok. 10 i tyleż samo nieślubnego potomstwa/
- Bohater powieści Kraszewskiego „Hrabina Cosel”

Stanisław Leszczyński (1677-1766)

- Początkowo tylko „depozytariusz korony Sobieskich”
- Dwukrotnie wybrany na króla Polski (1705, 1733). Pierwszy król Polski koronowany w Warszawie. Teść Ludwika XV.
- Książę Dwóch Mostów, później Książę Lotaryngii i Baru.
- Założyciel Akademii Stanisława w Luneville (1737), utrzymywała bliskie stosunki z Monteskiuszem (uważa się, nawet, że dzieło „O duchu praw” było inspirowane rozprawą Leszczyńskiego „Głos wolny wolność ubezpieczający”, 1733), bliski znajomy Jana Jakuba Rousseau.
- Jeden z najpiękniejszych placów Europy – rokokowy Plac Leszczyńskiego w Nancy.
- Zlikwidował w Lotaryngii głód (ziemniaki!).

Szymon Czechowicz (1689-1775)

- Mieszczanin z Krakowa, protegowany Franciszka Maksymiliana Ossolińskiego.
- Absolwent Akademii św. Łukasza w Rzymie.
- Pozostawał pod wpływem rzymskiego baroku (patos, dostojność, kontrasty barw jasnych i ciemnych).
- Malarz wzięty i pracowity.
- Dzieła o tematyce religijnej i portretów przedstawicieli magnaterii.

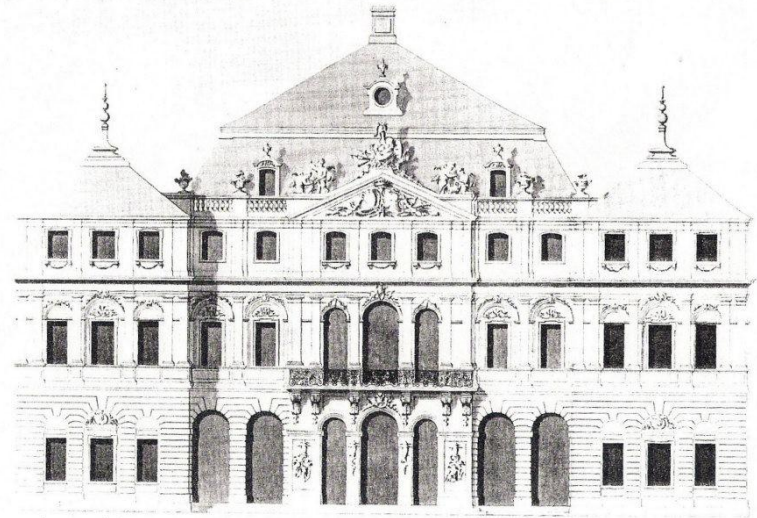
Rokoko w Polsce (1)

Rokoko odchodzi od barokowego monumentalizmu, preferuje lekkie, ozdobne, nieco sentymentalne z elementami orientalnymi.

- Narodził się we Francji, ale do Polski przyszedł z Saksonii (por. Zwinger), pierwszym budynkiem rokokowym w Warszawie był Pałac Brühla (1759).

- Styl bardzo uniwersalny – można w nim było budować tak bardzo małe rezydencje (Dwór Srebrniki w Gdańsku) jak okazałe założenia klasztorne (Ławra Poczajowska) oraz pałace i mniejsze założenia: nagrobki (nagrobek Anny Amalii Mniszchowej w kościele św. Marii Magdaleny w Dukli, (1773).

- Docenili ten styl także unicy i prawosławni. Mnóstwo zabytków rokoka znajduje się na dawnych Kresach (ratusz w Buczaczu).

Rokoko w Polsce (2)

- Fasada kościoła Przemienienia Pańskiego (pijarski) w Krakowie, dzieło Franciszka Placidiego (1761) .
- Nowy Pałac Opatów w Oliwie (1756), fundacja opata Jacka Rybińskiego.
- Inna rezydencja rokokowa na terenie Gdańska – dwór Kuźniczki.

Masoneria polska (wolnomularstwo)

- Wiara w Wielkiego Architekta Wszechświata, koniec XVII w. (Szkocja i Anglia, 1717)
- Pierwsza polska loża masońska – Czerwone Bractwo – międzynarodowa: magnaci polscy, sascy, pruscy (także kobiety).
- Idee oświecenia i ponadstanowej równości. Krytyka ze strony Kościoła Katolickiego.
- 1744 loża - Trzech Braci (Andrzej Mokronowski, Stanisław Lubomirski). Wolnomularzami byli królowie: Stanisław Leszczyński i Stanisław August Poniatowski.
- Świątliwość polskiego wolnomularstwa przypada na epokę stanisławowską.

Elżbieta Drużbacka o masonach

*Chociaż Franc-masson wyklęty z ambony
Przecie za upór jego nikt nie ręczy,
Że od kościoła będąc odrzucony
Już go czart żywcem z potępionym dręczy.
Nie tak skwapliwy Bóg na kary nasze
Zbawi mularza, jak fartuch odpasze.*

Legenda czasów saskich i rzeczywistość polityczna

- Skrajne umiłowanie „złotej wolności”.
- Rządy magnatów (oligarchia), zjawisko klienteli szlacheckiej, partie magnackie.
- „Za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa” – wspomnienie bogactwa, przepychu, hojności magnatów.
- Pacyfizm szlachecki, względny pokój społeczny za czasów Augusta III.
- Kryzys państwa i nieżyczliwi sąsiedzi (Prusy, Rosja).
- Zrywanie sejmów.
- Kryzys parlamentaryzmu: rolę sejmu odgrywały Trybunał Koronny i Trybunał Główny Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Życie duchowe

- Katolicyzm w duchu baroku – b. emocjonalny, oparty na silnym przeżyciu.
- „Gorzkie żale” – typowo polskie nabożeństwo wielkopostne, odprawione po raz pierwszy w roku 1704 w kościele św. Krzyża w Warszawie przez ks. Michała Tarłę; tekst nabożeństwa (znakomity poetycko!) jest całkowicie anonimowy. Druk – 1717. W XIX w. doczekały się przekładu na litewski.
- Rozwinięty kult maryjny. Koronacje cudownych obrazów w tym – obrazu MB Częstochowskiej (1717), Trockiej (1718), Kodeńskiej (1723)

August III (1696-1763)

- Bardziej zainteresowany rządami w Saksonii niż w Rzeczypospolitej.
- Ale sformował pierwszy polski rząd w dzisiejszym rozumieniu – wprowadził podział na resorty i urząd pierwszego ministra.
- Rozbudował Zamek Królewski w Warszawie, przeprowadził renowację zamku Wawelskiego, do którego z powrotem sprowadził wykupione z Gdańska arrasów wawelskie, zastawione przez Jana Kazimierza (po ponad 50 latach).
- Nakazał wybrukować ulice Warszawy (ponad 200!), zawiesić tabliczki z nazwami ulic; popierał rozwój poczty (Poczta Saska). Za jego panowania powołano do życia pierwszą polską straż pożarną.
- Zbudował pierwszy samodzielny budynek operowy (Operalnia w Warszawie).
- Hojny dla polskich studentów studiujących w Dreźnie, ufundował 800 stypendiów.
- Za jego czasów Polacy zaczęli spać w pościeli, używać bielizny osobistej, pić kawę, używać porcelanowej zastawy i obrusów.
- Najpierw opinię mu psuli Czartoryscy, potem Stanisław August.

Psucie pieniądza

- Boratynki, czyli „złe szelągi”, bite przez Tytusa Liwiusza Buratyniego po Potopie; grosz miedziany bez wartości kruszcowej, o wirtualnej (urzędowej) wartości grosza srebrnego, pewna ich część została wybita poza limitem, często je fałszowano; a Boratyni zrobił na nich interes życia. Doszedł do stanowiska sekretarza Marysieńki Sobieskiej. Natomiast majątek (do którego doszedł w dość wcześnie) systematycznie inwestował w wynalazki (ornitopter „Latający smok”; systemy nawadniające ogrody); budowanie teleskopów, mikroskopów; i pracę naukową; pierwszy użył określenia długości „metr” [katolicki]. Udzielał pożyczek na obronność kraju i osobiście walczył ze Szwedami.
- Efraimki – fałszywa moneta polska polsko-saska bita przez żydowską spółkę Veitela Heinego Efraima & z Danielem Itzigiem; służyły do tego stemple mennicze zdobyte w Dreźnie podczas wojny siedmioletniej; zawartość złota i srebra była w nich zaniżona 3-5 krotnie; zyski z fałszerstwa pokryły część wydatków pruskiej armii, a Efraim dorobił się pałacu w Berlinie (pałac istnieje do dziś).

Początki oświecenia - pijarzy

- Zakonu Kleryków Regularnych Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych (1597); *scholae pie* = szkoły pobożne; w Polsce działają od roku 1642. Zakon prowadził pierwsze powszechne i bezpłatne szkoły podstawowe.
- Zakon naukowców (filozofia, zwł. etyka), pedagogów i katechetów; postulat równoważenia wychowania duchowego i społecznego ucznia. Religię uważał za czynnik wyrabiania cnót.
- Najwybitniejszy polski pijar – Stanisław Konarski (1700 – 1773), myśliciel, pisarz, założyciel Collegium Nobilium.
- Collegium Nobilium (zał. 1740) – najlepsza uczelnia polskiego Oświecenia, o charakterze akademickim, przeznaczona dla elit społecznych (magnateria, bogata szlachta), szkoła z polskim językiem wykładowym, w programie: prawo polskie i międzynarodowe, nauki ścisłe, działał szkolny teatr. Nauka trwała osiem lat.
- Doskonale dobrana kadra (Onufry Kopczyński, Adam Stanisław Naruszewicz, Stefan Łuski).

Początki oświecenia – Biblioteka Załuskich (1747)

- Pierwsza polska biblioteka publiczna, fundacja biskupów Józefa Andrzeja i Andrzeja Stanisława Załuskich, od 1780 – biblioteka narodowa.
- Stworzona na bazie odziedziczonych i zakupionych bibliotek prywatnych (zbiory Żółkiewskich i Sobieskich).
- Ponad 400 tysięcy książek, około 12 tys. rękopisów. Najwięcej książek w języku niemieckim, w j. polskim – raczej niewiele. Ale dokumenty rękopiśmienne były bezcenne (m.in. korespondencja Jagiellonów i Wazów) [Porównanie – Biblioteka PAN w Gdańsku – nieco ponad 500 tys. jednostek bibliotecznych; Biblioteka Jagiellońska – ponad 6 milionów, BN w Warszawie – blisko 9 milionów]
- Siedziba: Warszawa, Dom Pod Królami. 29 pomieszczeń.
- Po 1794 na rozkaz Katarzyny II wywiezione do Rosji, częściowo rozkradzione. Po traktacie ryskim (1921) część księgozbioru wróciła do Warszawy. Weszła w skład zbiorów Biblioteki Narodowej.

Elżbieta Drużbacka (ok. 1699-1765)

- „Muza sarmacka”, Poetka późnego baroku, związana z dworami Czartoryskich, Lubomirskich, Sanguszków, zmarła w klasztorze bernardynów w Tarnowie.
- Jej utwory krążyły początkowo w odpisach, zebrali je i wydali bracia Załuscy w tomie „Zbiór rytmów duchownych”.
- Autorka utworów religijnych, okolicznościowych oraz pierwszego polskiego poematu opisowego „Opisanie czterech części roku”.
- W swoich utworach łączy barok z klasycyzmem, unika makaronizmów, nawiązuje do mitologii.
- Wysoko ceniona przez Hugona Kołłątaja i Ignacego Krasickiego.

Elżbieta Drużbacka, Opisanie czterech części roku...

*Bogdajżeś przepadł w piekło z ateistą,
Ty, który mówisz, że Bóg nie jest Panem,
Ni Stwórcą rzeczy! A któż oczywistą
Maszynę świata oblał oceanem,
Kto słońce, miesiąc, planety w swym biegu
Komenderował, kto gwiazdy w szeregu?*

[...]

*Kto w ślicznych cieniach malowaną wstęgę
Kształtnie rozwinął, rozpostarł w obłoku,
Kto w niej w potopie zawiązał przysięgę,
Kto ją przymierzem prezentuje oku,
Kto jej wodniste humory porusza?
Spytać się o to trzeba ateusza.*

Długi schyłek epoki staropolskiej

- 1764 – koronacja Stanisława Augusta uważana za początek dojrzałego oświecenia.
- Tradycje baroku, zwłaszcza tradycja ziemiańska, okazały się trwałe aż do upadku Rzeczypospolitej. Bliskie były konfederatom barskim (jako szlacheckie i katolickie), a w kulturze – sentymentalistom (jako „swojskie” i „narodowe”).
- Silnie nawiązywali do nich romantycy, zwłaszcza Mickiewicz (w „Panu Tadeuszu”) i Słowacki (w dramatach).
- Polski barok ostatecznie przywrócił potomności Henryk Sienkiewicz w „Trylogii”.